

Форми със семантика на отрицание в поезията на Николай Лилиев (Форми за експлицитно отрицание в поезията на Николай Лилиев¹. Същност и значение на езиковото отрицание)*

Алиса Трендафилова

Някои съвременни философски речници (вж. напр. ФЭС, 1999, с. 292) определят понятието негация като определена като отрицание или на субекта, или на предиката, като за същността на самата негация се позовават на:

- възгледа за антитезиса като негация на тезиса в диалектиката на Ф. Хегел, за когото негацията, която се съдържа в предметите и понятията, е условие за всяко движение.
- философията на екзистенциализма на М. Хайдегер, за когото негацията е изказване на отсъствието на нещо, т.е. тя означава нещо, което може да бъде отрицателно и да отсъства, а мисленето като такова вече е притежание на отсъствие. Отсъствието може да стане явно само тогава, когато отрицанието на нещо, заедно с това и самото нещо, губи тайнствения си характер. За безспорен източник на отрицанието е посочено нищото.

Ще споменем няколко логически концепции за отрицанието, систематизирани от Виктор Бондаренко, автор на монография за отрицанието като логико-граматическа категория (вж. Бондаренко, 1983).

1. ОТРИЦАНИЕТО ОТРАЗЯВА ОСОБЕНА ОТРИЦАТЕЛНА РЕАЛНОСТ. В древноиндийската философия сред категориите на реалността се отделя отрицателната категория на небитието (небитие на предмета или признака му) с две основни разновидности - отсъствие и различие.

За индийската философска школа вайшешики обектите се делят на: битие (охва) - всички положителни реалности, предметите в реалния свят; небитие (абхава) - всички отрицателни (несъществуващи) предмети, на свой ред поделими на: сансарга абхава (отсъствие на нещо в нещо друго, С не е в Р) на връзките или отношенията между два обекта, и анъоня абхава (едно нещо не е друго нещо, С не е Р), когато едни обект се отличава от друг, те взаимно се изключват помежду си и не съществуват като други.

За индийската логическа школа на небитието и битието се отразяват еднакво непосредствено, а човешките възприятия отразяват както съществуващото, така и несъществуващото. Отсъствието на небитието се приема като особено свойство на предметите, а отрицателните съждения не се различават по референциална сила от утвърдителните.

В западноевропейската философия теорията, че отрицанието отразява особена отрицателна действителност, е застъпена в работата на философи като А. Мейнонг, А. Рейнах, Е. Хусерл и Б. Ръсел.

1 Материалът, изследван за целта на настоящата разработка, е екцерпиран от следните художествени текстове: Лилиев, Н. Птици в нощта. Изд. „Ал. Паскалев“. С., 1919; Лилиев, Н. Лунни петна. Изд. „Зора“. С., 1922; Лилиев, Н. „Зад стената“. В: „Златорог“. С., 1923, кн. 5 (цит. по: Лилиев, Н. Събрани съчинения. Том I. С., 1964, с. 187-192); Лилиев, Н. Ахасфер. В: „Златорог“, 1924, кн. 5, с. 21-25; Лилиев, Н. Родина. В: Златорог, 1925, кн. 2-3, с. 65-67; Лилиев, Н. При морето. В: Златорог, 1934, кн. 3 (цит. по: Лилиев, Н. Събрани съчинения. Том I. С., 1964, с. 209-215).

*Статията се издава по проект 152 / 8.05.2013 г. към ФНИ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Електронна среда за единна научна информация на Факултета по славянски филологии на Софийския университет (ЕСЕНИ).

Изключителен интерес представлява теорията на Б. Ръсел за особените отрицателни факти, които следва да отговарят на единично истинно отрицателно съждение от типа: „*Книгата не е на масата*“ (цит. по Бондаренко, 1983, с. 9).

2. ОТРИЦАНИЕТО ОТРАЗЯВА РЕАЛНОСТ, РАЗЛИЧНА ОТ ДАДЕНАТА. По същество това е теория за отрицанието като знание за друго битие. Отрицателните съждения се разглеждат като говорене за света на положителните факти посредством различие по отношение на другите предмети или като отношение на несъвместимост.

Платон в „Софистът“ определя трите главни рода на битието: самото битие, движението и покоят: всяко едно от трите спрямо останалите две е нещо друго, различно и в този смисъл е небитие спрямо останалите (пак там, с. 14).

За индийските философи Дхамакирти и Дхармотара отрицателното съждение е израз на реално небитие, което съществува като битие на другото, а областта на „другото“ се ограничава до областта на несъвместимото (пак там, с. 12).

Към теориите за отрицанието като изразяващо даденост, различна от реалната, по Бондаренко се включва и Хегеловата диалектика, в системата на която в отрицанието лежи положителното знание под формата на различие, противоположност или противност, несъвместимост на нещо с друго нещо, а законът за противоречието изразява несъвместимостта на утвърдението с отрицанието (пак там, с. 13).

3. ОТРИЦАНИЕТО КАТО ПОЛАГАНЕ НА МИСЛИМОТО КАТО РЕАЛНО НЕСЪЩЕСТВУВАЩО. За Аристотел всяко съждение, в което се утвърждава или отрича, има основа в действителността, разглеждана съответно като съществуване (битие) или несъществуване (небитие) на определен предмет или признак. Утвърдението и отрицанието са изрази, в които мисълта се разглежда като истинна или неистинна поради непрекъснатото полагане на мисленото към реално съществуващото или несъществуващото. Непитието се определя гносеологически (че дадена мисъл за битието е лъжлива), логически (че тя се подлага на отричане) или посредством нейното съотнасяне с реалността (че нещо реално и обективно не съществува). Непитието не е несъществуване въобще, а е обективна лишеност (стерезис) от определен вид битие, от определено количество, качество, отношение, място, време и т.н.. В предмета може да отсъства признак, напр. свойство, което за нас не е необходимо (*Растението няма очи*), свойство, което по природа предметът би трябвало да има (*беззъб, незрящ човек*), свойство с междинно състояние между наличието и отсъствието: (*способен - неспособен човек*). Отрицанието се разглежда чрез противоположности между наличното в предмета свойство и отсъствието му (*зрящ - слеп човек*), между утвърдително и отрицателно съждение (*Той седи - Той не седи*), между членовете на логическа двойка, в която единият винаги е необходимо истинен, а другият е лъжлив. Обективното несъществуване може да бъде приписано като признак само на даден мислен от нас обект, а не на нещо, което реално съществува. Копулата (връзката) е тази, която чрез своята утвърдителна или отрицателна форма изразява идеята за съществуване или несъществуване на нещо като логически константи за присъщо (е) и неприсъщо (не е) и да изразява отрицание (*Човекът идва. - Човекът не идва*). По Аристотеловата логика съждение от типа *Не-човекът идва* е недопустимо. Изречения, които имат отрицателен предикат и утвърдителна връзка, не са отрицателни (*Човекът е несправедлив, S e ne-P*). Аристотел затвърждава вторичния и относителен характер на отрицанието по отношение на първичното и абсолютно битие (пак там, с. 15-19).

4. ОТРИЦАНИЕТО Е НАЧИН ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ЛЪЖЛИВОТО ЗНАНИЕ. Според тази теория отрицанието се разглежда като средство за изразяване на знание за неадекватност на мислимото към реалното. За основни изразители на този възглед се посочват И. Кант, В. Вундт, Н. Ланге. Субективните идеалисти в логиката разглеждат категориите не като отражение на обективното в субективното, а само като продукт на чистото мислене или психика на човека - от тази позиция

отрицанието се определя като присъща единствено на мисълта категория, която се прилага като указание за лъжливостта на предходно утвърждение (пак там, с. 20).

Им. Кант не признава отрицателните съждения за равноправни с утвърдителните. Тъй като отрицателното съждение не е съждение за моменти от действителността, а само за лъжливостта на съответстващо му утвърдително, то не дава информация за действителността, а е насочено срещу опита да се свържат субекта и предиката на съждението. По Кант изтъкването на положителните признаци на обектите служи за разбиране, а на отрицателните - само за предпазване от заблуждение и от лъжливо знание (пак там, с. 20-22).

Логикът Х. Зигвард посочва многозначността на отрицателните съждения и определя няколко логически отношения, които могат да бъдат изразени в тях: различие / инобитие, отсъствие на определени свойства в даден предмет, несъвместимост (субектът е несъвместим с предиката), противоположност (opposition), лишение или недостатък (privation), изключване на предиката (пак там, с. 24).

5. ОТРИЦАНИЕТО Е ИЗРАЗ НА НЕОДОБРЕНИЕ. Този възглед е психологически и се основава на тезата, че актовете на утвърждение и отрицание са израз на това, дали субектът одобрява или не одобрява мислимото съдържание. Характерен е за работите на Ю. Бергман, В. Хилдебранд. Утвърждението и отрицанието имат статут на оценъчни характеристики, които говорещият придава на изказването си (пак там, с. 27).

6. ОТРИЦАНИЕТО Е СМИСЛОВ ЕЛЕМЕНТ НА СЪЖДЕНИЕТО С ОБЕКТИВНО ОСНОВАНИЕ. Възгледът е характерен за материалистическата формална логика (Й. Бродски, А. Хетманова). Отрицанието се определя семантически чрез опозицията истина / лъжа (*Отрицанието на истинното съждение е лъжа / Отрицанието на лъжливото съждение е истина*). В този смисъл отрицанието е форма за изразяване на знанието за лъжливост на определена предшестваща мисъл. Въведеното от Аристотел отношение на принадлежност или непринадлежност на предиката към субекта, едно от най-важните логически отношения в атрибутивната логика, се изразява по формулата: $S \text{ е / не е } P$, където се отразява реално отношение на принадлежност ($S \text{ е } P$) или на непринадлежност ($S \text{ не е } P$) на даден признак към предмета на мисълта. Този модел се разчупва в средата на 19. век от А. де Морган, който предлага копулата да обозначава всякакъв тип отношения, въвеждайки формулата $X..LY$, където X е предметът на мисълта, а L описва характера на отношението на X към Y . Така в логиката на отношенията се допуска, че основните отношения между два предмета на мисълта (субекта и обекта на съждението) могат да бъдат от всякакъв вид, напр. тъждество, различие, несъответствие и др. Привържениците на съдържателната концепция за отрицанието след де Морган признават способността на отрицателната връзка да обозначава различни отношения, напр. на непринадлежност, неприсъщност (*Езикът не е класов*), изключване на елемент на класа от класа или на клас от класа (*Китът не е риба*), небитие / несъществуване на нещо (*В океана няма слонове*), различие / друго битие (в стиха на Лермонтов „*Нет, я не Байрон, я другой...*“ - отрицателно тъждество между „аз“ и „Байрон“), несъвместимост на нещо с друго нещо (*Топлината не е цвят*) и други (пак там, с. 31).

Според теорията за тъждествата на обемите на понятията положително съждение е това, което установява тъждество между субекта и предиката, а отрицателно - това, което установява различие в термините на съждението. Ако утвърдителното съждение обозначава тъждество, то отрицателното определя различие на съставлящите ги понятия както в процеса на елементарно познание, така и извън него, т.е. в момента на формирането на мисълта (пак там, с. 33).

В традиционната формална логика понятието „модалност“ обозначава „силата или степента на изразената в съждението необходимост, с която предикатът принадлежи на субекта“ (Кондаков, 1975, с. 359). По своята модалност съжденията се делят на: проблематични (за възможност), с които

се изказват вероятностите за наличие или отсъствие на признака в предмета, за която се говори в съждението, асерторични (за действителност), с които се констатира наличието или отсъствието у предмета на един или друг признак (именно тук се включва и отрицанието) и аподиктични (за необходимост), с които се изразява такъв признак, който е налице у предмета при всички условия (пак там, с. 360). Различието между трите вида модалност засяга вътрешния характер на съжденията и представяната от тях връзка между субекта и предиката, затова не е свързана със степента на увереност и субективно отношение на говорещото лице към изказаното съждение.

В областта на науката за езика съществуват Бондаренко обособява няколко теории за същността на отрицанието.

1. ПСИХОЛОГИЧЕСКА ТЕОРИЯ, характерна за представителите на психологизма и младограматизма в езикознанието. Тук отрицанието се разглежда като "чисто субективно проявление на човешката психика", свързано с пораждање на различни емоционални реакции на говорещото лице. Възгледът е застъпен в работите на Н. Гинекен, В. Вундт, Х. Паул, Ал. Потенбя, В. Хаверс, О. Есперсен (Бондаренко 1983: 49). За В. Бондаренко концепцията за семантичните примитиви на Анна Вежбицка (вж. по-долу) също трябва да бъде отнесена към тази група (пак там, с. 50).

2. ПРАГМАТИЧНА ТЕОРИЯ. Според нейните привърженици езиковото отрицание се разглежда не като собствено граматическа, а като прагматична или функционална категория, която изразява някакво отношение на отклонение, опровергаване на говорещия към изказването и на предположение за знанията и мнението на адресата. Изхожда се от тезата че "пресупозицията на отрицателното изречение е неговият положителен корелат". Теорията е застъпена в трудовете на Г. Щикел, Р. Ибанес, З. Шмид (пак там, с. 51).

3. ОТРИЦАНИЕТО Е ИЗРАЗ НА ОТСЪСТВИЕ НА ОБЕКТИВНА ВРЪЗКА. С отрицанието се обозначава отсъствие на обективни връзки в самата обективна действителност – възглед, характерен за научните търсения на Б. Шенделс, според когото утвърдението и отрицанието са полярни езикови категории, предаващи реални връзки или тяхното отсъствие между предметите в действителността (пак там, с. 56).

4. ОТРИЦАНИЕТО Е ИЗРАЗ НА ОБЕКТИВНА РАЗЕДИНЕНОСТ. Основното тук е схващането, че отрицанието е отражение на обективна "разединеност" - термин, въведено от Е. Айзенщат за обозначаване разделението на понятията, изразявани от главните части на изречението, както и отсъствие, неприсъщност, непринадлежност. Теорията е застъпена в изследванията на С. Василиев, Н. Булах, Н. Озерова, Е. Галкиш Федорук, Н. Топорова, В. Зенчук (пак там, с. 60).

5. ТЕОРИЯ ЗА ОСОБЕНАТА ОТРИЦАТЕЛНА МОДАЛНОСТ – изразява се в традиционното включване на отрицанието към категориите на модалността. Смята се, че отрицанието се свързва с оценка на съдържанието на изказването и с характера на изразеното в изречението отношение към действителността. Теорията, която разглежда отрицанието като чисто субективна и оценъчна категория, е застъпена в трудовете на О. Есперсен и В. Адмони (пак там, с. 65).

6. ОТРИЦАНИЕТО Е ОСОБЕН ВИД ПРЕДИКАТИВНОСТ. Утвърдението и отрицанието се интерпретират като предикативни полярни категории, като чрез утвърдението се установяват някакви положителни връзки между предметите и явленията от действителността, а чрез отрицанието се посочва отсъствието на такива. Характерна за трудовете на Смирницки, В. Радионова, И. Головнин (пак там, с. 72).

Тезата, застъпена от В. Бондаренко, гласи: логическото съдържание в езиковата категория отрицание, е небитие, инобитие, различие, лишеноост и др. Заедно с това в съдържанието на езиковата категория отрицание могат да влизат други денотативни частни значения, напр. несъгласие, възражение (усилена форма на възражение), опровержение (аргументирано възражение), отказ (неприемане на молба, изискване и др.), забрана (категоричен отказ), протест (най-силна форма на забрана)

и някои други. Възможни са и случаи, при които отрицателната форма изразява напълно положително значение (пак там, с. 78). Авторът включва отрицанието към езиковите универсалии.

Анна Вежбицка извежда около 60 елементарни смисли, с чиято помощ мога да бъдат описвани езиките. Категориите, в които са групирани тези смисли, са: субстантиви (*аз, някой*), детерминатори (*този, друг*), квантори (*един, няколко, всичко*), атрибути (*добър, лош*), ментални предикати (*мисля, зная*), реч (*казвам, истина*), действия/събития (*правя, става*), съществуване и притежание (*съм, имам*), живот и смърт (*живея, умира*), логически концепти (*не, може, ако, то*) време (*кога, после*), пространство (*къде, тук*), интензификатори (*много, повече*), таксономия/партономия (*вид, част*), сходство (*като, подобно*). Отделните категории са и семантични, и структурни: "Те отчитат естествени деиктични групировки като времето и пространството и в същото време не оставят без внимание комбинаторните свойства на елементите". Концептите са определени като "компоненти, които, за да бъдат способни да изразяват значение, трябва по един или друг начин да се комбинират" (Вежбицкая 1999: 298). Отделните елементарни смисли могат да бъдат представени от различни форми или "алолекси", а също и по различен начин да се използват наличните в тях "факултативни валентности".

На теорията за семантичните примитиви на Вежбицка противостои възгледът за семантичната константа: „Семантичната константа не е семантичен примитив, а е изградена от набор от субкатегории“ (Пенчева 1998: 124), тъй като "най-основните единици в когнитивните и семантичните процеси, които определят и езиковата репрезентация на обектите на действителността, не са примитиви. Напротив, те са сложни схеми от признаци. Тези компоненти, въпреки своята съставна структура, се възприемат не като правилно подредени дискретни множества от примитивни признаци, а като цялостен образ-гецалт, който е значим именно и само като цяло" (Пенчева 1998: 150). Семантичните константи се разглеждат като отражение на най-общите когнитивни категории (Пенчева 1998: 121). Относно опозицията положително-отрицателно М. Пенчева обобщава: "всички възможни опозиции могат да се интерпретират чрез положително-отрицателно. Това е основната опозиция, супердоминантата, която е когнитивна универсалия. Като такава тя е присъща на всички варианти на картината на света" (Пенчева 1998: 59). Дихотомичните противопоставяния, бинарните и градуалните опозиции също са обект на интерес в това изследване.

Изследвайки семантичната структура на езика, Вайнрих засяга и темата за отрицанието. Според този автор в езиките съществуват знакове от два типа: десигнатори, които имат означаващо с физическа природа и означаемо/десигнат, и форматори, които съдържат показател и имплицитно указание за операция. Вторите биват пет групи: прагматически оператори (въпроси, заповеди, изразяване на отношение към съдържанието на изказването); деиктични знаци, които обозначават автор на изказването, неговия адресат, времето и мястото на речта (чрез разнообразни посочващи елементи, идентичност/неидентичност на даден речеви акт с друг такъв); логически оператори - езиковите еквиваленти на логическите операция по изчисления на изказванията, които могат да бъдат сингуларни (отрицание) и бинарни (конюнкция, дизюнкция, импликация, еквивалентност); квантори за всеобщност и за събития; знаци, определящи организацията на изказването (чисто синтактичните знаци) (Вейнрейх 1970: 166). В посочената класификация отрицанието е определено като форматор и сингуларен логически оператор.

Против включването на отрицанието към езиковата модалност се изказва В. Бондаренко. Разглеждайки отрицанието като логико-граматическа категория, той отбелязва: „утвърдителните и отрицателните по форма изречения не се различават помежду си по отношение на говорещото лице към тяхното съдържание“, съответно и не изразяват субективна оценка на съдържанието на изказването (Бондаренко 1983: 70). „Както в утвърдителните, така и в отрицателните изречения, в които глаголите-сказуеми са дадени във форма за изявително наклонение, се констатира в еднаква степен реални факти, факти от обективната действителност, а именно: факт на наличие

(присъщност, принадлежност и т.н.) на някакви връзки между два и повече предмета или явления от действителността или на техните признаци (свойства, отношения (...)), а в съдържанието на отрицателните изречения - факт на отсъствие (неприсъщност, непринадлежност (...)) на такава връзка“ (Бондаренко 1983: 71). "Възможността за съвместяване в състава на едно и също изречение на обективните значения на утвърждение и отрицание, от една страна, и на субективни модални значения, напр. проблематична достоверност, от друга, говори за нееднородност на тези явления" (Бондаренко 1983: 72).

По отношение на глаголните категории отрицанието има своето определено място в категорията статус. Спомената за първи път от Бенджамин Уорф, категорията статус се свързва в съвременната лингвистика с името на Роман Якобсон, за когото тя определя логическата природа на събитието без отношение към участниците или към факта на съобщението в езика (Якобсон, 1972: 100). Иван Куцаров приема обособяването на тази глаголна категория, която се изгражда върху привативната опозиция отрицателност-неотрицателност, в която маркираният член има значение отрицателност, а немаркираният - утвърдителност. Грамемата отрицателен статус изразява отричане на действие или резултат от действие (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 451).

С оглед интереса ни към словоформите с НЕ- и БЕЗ- в поезията на Николай Лилиев трябва да споменем липсата на единодушие относно техния афиксален характер. Преобладава становището, че като служебни думи НЕ и БЕЗ са съответно отрицателна частица и предлог, а като форманти в структурата на думата - префикси.. За О.Ахманова отрицателен префикс е тази "представка, която обозначава значение, противоположно на значението, изразено с основата" напр НЕ-, БЕЗ- (Ахманова 1966: 352), а Й. Вахек споменава термина "отрицателен префикс" във връзка със съгласуването на отрицанието (Вахек 1964: 210).

В българската граматична литература като че ли преобладава мнението, че предлогът БЕЗ притежава основно значение за отсъствие и по-рядко за недостиг (Морфология 2, 1998, с. 250), частите НЕ НИ, НИТО служат за отричане на части от изречението или цялото изречение (пак там, с. 350), предлогът БЕЗ притежава основно значение за отсъствие (с приименна и приглаголна употреба) и по-рядко на недостиг (пак там, с. 256), а БЕЗ има статут на префикс, който наред с НЕ- служи за отричане при имената (пак там, с. 351). За В. Радева БЕЗ- има статут наставка. При разглеждането на форми с БЕЗ- във връзка с префиксално-суфиксалния деривационен модел при прилагателни имена от типа "безлуен", тя посочва: "мотивационната им насоченост се свързва с предложни конструкции, съдържащи съществително име". От предложни съчетания са образувани както прилагателни имена по модела на "безлуен" ("който е без луна"), така и съществителни имена с БЕЗ- като "безсъние", "безсрамие" (Радева, 1991, с. 35). М. Димитрова пише за "елемент" БЕЗ-, участващ в словообразуването на абстрактните съществителни имена за названия на признаци (качества, количества) *nomina essendi* (Димитрова, 1999/2000, с. 148; Димитрова, 2000, с.287). Голямото количество изследвания на формите с НЕ- и БЕЗ- и различните схващания за тяхната същност и семантика ни карат да си припомним тезата на Ив.Леков, според когото БЕЗ- и НЕ- "в славянските езици по-точно би било,...), да се наричат те представки-частици, а самият процес би могло да се характеризира като полупрефиксация" (Леков, 1956, с. 14).

В първото цялостно изследване на категорията отрицание в българската граматична литература Румяна Кордовска го разглежда като "универсална логико-семантична категория, чийто езиков израз е функционално-семантичната категория на отрицанието" (Кордовска, 1997, с. 3), придържайки се към определението на Ал. Бондарко за функционално-граматичната категория като "двустранно (съдържателно-формално) единство, обхващащо конкретните средства на даден език с всичките особености на тяхната форма и съдържание. В основата му лежи семантична категория, представляваща онзи семантичен инвариант, който обединява разнородните езикови средства и обуславя взаимодействието им" (Бондарко, 1984, с. 23). В изследването на Кордовска е застъпена те-

зата, че "както повечето езикови универсални, негацията е съотносима с категориалните свойства на обкръжаващата човека действителност и с неговия вътрешен свят". Езиковата категория на отрицанието не е адекватна на логическата, а е по-широка в всеобхватна от нея (пак там, с. 3). Разгледаните от Р. Кордовска езикови равнища, свързани с изразяване на значението негация, са три: лексикално (експлицитно и имплицитно), морфологично и синтактично.

1. Лексикално равнище. Експлицитното отрицание на лексикално равнище има формален израз в лексеми с отрицателни префикси БЕЗ-, НЕ-, НЕБЕЗ-, ОБЕЗ-, НЕДО-, АНТИ-, А-, ДЕ- и афиксите -АК, -АН -ЛЪО, -ОТИЯ, -ИЧ, -ОТ. В системата на българския език суфиксалното словообразуване е разпространено предимно при имената, а префиксалното - при глагола, но при отрицателната префиксация е налице друга зависимост: тя е характерна повече за имената, отколкото за глаголите (пак там, с. 11). Важни са нас, с оглед на формите за експлицитно отрицание в поезията на Н. Лилив, са абстрактните съществителни имена за качества и признаци и префигираните прилагателни имена за качество, които означават физическа характеристика на лице, предмет, понятие (*нелек*); интелектуално качество или състояние (*незъл, бездарен*), зрително или слухово възприетие (*нечуван, неритмичен*) и др. Отрицателните префикси са обособени в две групи: префикси за отричане наличието на предмет, явление, качество, признаци като НЕ- БЕЗ-, ОБЕЗ-, АНТИ-, ДЕ, ДИС-, А-, ИЗВЪН- (имат отношение към антонимията, тъй като лексеми с посочените префикси често участват в антонимни двойки) и префикси за различна степен на непълнота на признака или недовършеност на действието като НЕБЕЗ-, НЕДО-, ОБЕЗ-, чрез които се експлицира значението "полуотрицание", като образуваните думи са стилистично маркирани (пак там, с. 12). Обособяването на експлицитно отрицание на лексикално равнище е съответствие със становището на Юрий Апресян, за когото "значението, изразено експлицитно (чрез отделни думи) е или по-силно от имплицитното значение, представено от съставляващите в семантичния код думи (в този случай става зачеркване на имплицитните съставящи) (...), или е равно на него по сила (в този случай възниква неправилен езиков изказ в резултат на несъвместимост и противоречивост на съчетаващите се значения), но никога не е по-слабо < имплицитно изразеното значение, т.е. само никога не се зачеква" (Апресян 1974, с. 448). Във връзка с обособената група на отрицателните лексеми с формант НЕ-, Р. Кордовска обобщава: техният положителен еквивалент или не се употребява в съвременния ни език, или е престанал да съществува: необходим, невежа, ненавист, невъзмутим, непоклатим, неописуем (пак там, с. 10).

Имплицитното отрицание на лексикално равнище - тук отрицателната семантика на думата не е изразена формално. Единицата от този вид е "семантично маркирана с отрицателност, независимо от обективната (логическа) или субективната (прагматична) същност на негацията" (пак там, с. 7).

2. Морфологично равнище. В изследването на Р. Кордовска са разгледани и отрицателните местоимения, местоименните наречия и отрицателните глаголни форми, образувани от частица НЕ или спомагателните отрицателни глаголи НЯМА, НЕДЕЙ и лична глаголна форма (пак там, с. 14-15).

3. Синтактично равнище. Според Р. Кордовска "в българския език съществува конкурентна употреба на лексикални и граматични средства за отрицание" (пак там, с. 8).

Преди да пристъпим към представяне на резултатите от контент-анализа на формите с маркери за експлицитно отрицание в поезията на Лилиев, с оглед интереса ни към формантите НЕ- и БЕЗ- в нея трябва да споменем възможността апофатическият изказ² да бъде разглеждан като експлика-

2 В теологията употребата на форми за отрицание е детерминирано от възгледа за непознаваемост на Божественото извън неговите сетивно възприемаеми прояви, а катафатическият и апофатическият изказ са двата противоположни способа за назоваване на неопределяемото, използвани в двата дяла на православното богословие, съответно: катафатическо (утвърждаващо), което допуска възможността за познаване на Бога по плодовете на неговото творчество и резултатите от намесата му в нещата от реалния свят, и апофатическо (мистическо и отричащо), построено върху признаването на принципа за непознаваемост на Бога и проявенията му в реалния свят, което отхвърля рационалното

ция на равнището на езиковите структури на основните естетически принципи на символизма. Определянето на Бога като "безначален, безкраен (..), несътворен, неизменен, неизменяем, прост, несложен, безтелесен, невидим, неосезаем, неопишваем, безпределен, недостъпен за ума, необятен, непостижим.." са обосновани от Йоан Дамаскин по следния начин: "да определим същността на Бога (..) е невъзможно": "той не е нищо от съществуващото и не защото е несъществуващ, а защото съществува над съществуващите неща, дори над самото битие. Ако знанията се отнасят до съществуващото, то онова, което предхожда знанието, при всички случаи стои по-високо и от действителността"³.

ФОРМИ ЗА ЕКСПЛИЦИТНО ОТРИЦАНИЕ В ПОЕЗИЯТА НА НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

Ако систематизираме данните от поетическите текстове на Н. Лилиев по отношение употребата на НЕ и БЕЗ с функция на служебни думи и на префикси, ще получим следните данни:

ЛЕКСИКАЛНО-ГРАМАТИЧНИ КАТЕГОРИИ	ОБЩ БРОЙ ЛЕКСЕМИ	ОБЩ БРОЙ СЛОВОФОРМИ
Съществителни имена с БЕЗ-	10	23
Съществителни имена с НЕ-	5	8
Прости прилагателни имена с БЕЗ-	50	188
Прости прилагателни имена с НЕ-	69	155
Прости прилагателни имена с ОБЕЗ-	4	11
Сложни прилагателни имена с БЕЗ- в първата съставка /наречие/	4	4
Сложни прилагателни имена с БЕЗ- във втората съставка /прилагателно име/	1	1
Сложни прилагателни имена с НЕ-	2	2
Отрицателни глаголни форми	88	154

обосноваване и признава само един способ за богопознание - мистичното озарение /вж. Словарь Христианство.М, 1994, с. 60-61/. Апофатиката има поне две проявления: в изображението (в синтеза на апофатизъм и катафатизъм в иконата като семиотично явление, приело видимото и условното за изображения на невидимото и безусловното), и в езиковия изказ. /За апофатиката вж. напр.; Язикова, И. Богословие икошл. • www.jathemleksander.org/yboouets/russian/bogoslovie_iko; Крут, Гр. Об изображения на Бога Отца в православной церкви. - www.icona.ru - раздел "статъи".

³ Дамаскин, Й. Точно изложение на православната вяра. С., 1996, с. 55.

Минали свършени деятелни 7 причастия с НЕ-	10
Минали свършени деятелни 3 причастия с ОБЕЗ-	4
Минали страдателни 1 причастия с НЕ-	1
Наречия с БЕЗ-	15
Наречия с НЕ-	4
Отрицателни местоименни 2 наречия	3
Отрицателни местоимения 3	6
Отрицателни частици с 2 неприглаголни употреби	5
Предложни съчетания с БЕЗ и 1 съществително име	24
Предложни съчетания с лично 1 местоимение	1

Съществителните имена, които изразяват отречени понятия за качества и признаци, са представени с 15 лексикални единици и 31 словоформи. Прилагателните имена, които изразяват отречени статични качества и признаци на предметите и явленията, са представени със 130 лексикални единици и 361 словоформи. Отрицателните глаголни форми, които изразяват отречени динамични признаци на предметите и явленията, са представени с 88 лексикални единици и 154 словоформи. Причастните форми, в които са отречени активните признаци на предметите и явленията, са представени с 11 единици и 14 словоформи. Наречията, с които са отречени признаците на статичните и динамичните признаци на предметите и явленията, са представени с 21 единици и 38 словоформи.

Резултати от анализа показват следното: на морфологично равнище експлицираното отрицание е застъпено по-голяма степен, отколкото на синтактично; съществува конкурентна употреба между прилагателни имена с форманти БЕЗ- и с НЕ-; средното съотношение на броя единици към броя словоформи сред тези с най-голяма честота е 1:2 при отрицателните глаголни форми и 1:3 при маркираните с отрицателен формант прилагателни имена; съотношението на прилагателните имена с отрицателен формант към този на отрицателните глаголни форми е 2,34.

Въз основа на получените резултати от анализа можем да заключим, че експликацията на отрицанието в поезията на Николай Лилиев е най-силно застъпена при прилагателните имена с форманти НЕ- и БЕЗ-, които отричат статичните признаци, качества или свойства на предметите и явленията.

В картината на света в поезията на Николай Лилиев си взаимодействат по твърде сложен и неизследван досега начин два фактора: езикът на точните отношения - музиката и математиката. Влияние върху това могат да имат както принципите на символистичната поетика и отказът от точно обозначаване, характерен за поезията на това течение, така и афинитетът на автора към музикалното изкуство и неговите професионалните занимания с точни науки. Основание за тази

идея намираме в тезата, че "човекът внася в своята картина на света образите и похватите на световъзприемане от своята сфера и дейност" (Язык и картина мъра, 1988, с. 58).

Ако изследователите, забелязали високата фреквентност на формантите за отрицание в тази поезия, обясняват нейното наличие с "афинитет към негативна" метафизика" (напр. Ст. Илиев) и влечение към света на отвъдното и абсолютното чрез семантиката на негацията, ние предлагаме друга теза.

Чрез избора на форми със значение отрицание на повърхността на езиковите структури в поезията на Николай Лилиев се изразява идеята за света в цялото му многообразие, което човекът опознава чрез бинарните опозиции, а отделните морфологични равнища изразяват по различен начин идеята за невъзможното описване на света. "Първичната реалност, която се открива в цялото многообразие на съществуването, но е недостъпна за пряко наблюдение, може да бъде описана само негативно, макар сама по себе си да не е негативно неопределимо начало" (Язык и картина мира, 1988, с. 67), а големият брой отречени атрибутивни и предикативни признаци на този свят вероятно е свързан с апофатическия изказ, експлициращ на равнището на езиковите структури идеята за невъзможността на езика да отрази многообразието на извънезиковата действителност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Апресян 1971: Апресян, Ю. Об одном правиле сложения лексических значений. В: Проблемы структурной лингвистики. М, 1971, с. 439 - 458.
- Апресян 1974: Апресян, Ю. Лексическая семантика (синонимические средства языка). М., 1974.
- Ахманова 1966: Ахманова, О. Словарь лингвистических терминов. М., 1966.
- Божилова 1999/2000: Божилова, М. Към въпроса за характера на отрицателната частица НЕ в именното и глаголното словообразуване на съвременния български книжовен език (С оглед представянето и в голям тълковен речник). - Български език 1999/2000, бр. 4-5, с. 43 - 53.
- Бондаренко 1983: Бондаренко, В. Отрицание как логико-грамматическая категория. М, 1983.
- Бондарко 1984: Бондарко, А. Функциональная грамматика. М, 1984.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. С., 1998
- Брудный 1971: Брудный, А. Значение слова и психология противопоставления. В: Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. М., 1971, с. 19 - 26.
- Вахек 1964: Вахек, Й. Лингвистический словарь Пражской школы. М., 1964.
- Вейнрейх 1970: Вейнрейх, У. О семантической структуре языка. В: Новое в лингвистике. Вып. V. Языковые универсали. М., 1970, с. 163-249.
- Василева 1991: Василева, М. Към въпроса за семантико-стилистичната характеристика на един подклас качествени прилагателни имена. В: Български език 1991, бр. 4, с. 363 - 367.
- Вежбицкая 1999: Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М., 1999.
- Димитрова 1999/2000: Димитрова, М Словообразуване при абстрактните съществителни с БЕЗ-. В: Български език 1999/2000, бр. 4-5, с. 147 - 153.
- Димитрова 2000: Димитрова, М Абстрактните съществителни с БЕЗ- семантика, словообразуване, тълкуване. В: За думите и речниците. Лексикографска и лексиколожки четения 1998. Материали от Първата национална конференция по лексикография и лексикология. С, 2000, с 286 - 297.
- Илиева 1995: Илиева, Л. Отрицанието и езиковата структура. Grammatica contra logicam. В: Съпоставително езикознание, 1995, кн. 1, с. 19-28.

- Кирова 1989: Кирова, Т. Стилистично-прагматични функции на българските отрицателни местоимения. - В: Втори международен конгрес по българистика. София, 23.V.-3.V.1986 г. Доклади. Том 23. С, 1989, с. 92-99.
- Кондаков 1975: Кондаков, Н. Логический словарь-справочник. М., 1975.
- Константинова 1970: Константинова, В. Предлогът като словообразователна морфема. (Историческо развитие и съвременно състояние на въпроса). В: Български език, 1979, бр. 1, с. 56- 62.
- Кордовска 1997: Кордовска, Р. Структурно-семантични модели на отрицанието в съвременния български език. Дисертация за докторска степен, защитена в СУ "Св. Климент Охридски", ФСф, през 1997. Автореферат.
- Лашкова 1976; Лашкова, Л. Категорията "отрицание" и "модалност" в славянските езици. В: Български език, 1976, бр. 1, с. 144 - 148.
- Леков 1958: Леков, Ив. Словообразователни склонности на славянските езици. С., 1958.
- Морфология 1 1998: Граматика на съвременния български книжовен език в три тома. Том втори. Морфология. Част първа. С, 1998.
- Морфология 2 1998: Граматика на съвременния български книжовен език в три тома. Том втори. Морфология. Част втора. С, 1998.
- Недев 1978; Недев, И За отношението на елипсата към някои елементи на изречението, изразяващ супра-синтактичните категории емфазис и негация. В: Български език, 1978, бр.4, с. 350 - 354.
- Новиков 1983: Новиков, А Логические оппозиции и лингвистическая семантика. В: Лингвистическая семантика и логика. М., 1983, с 5-17.
- Пенчева 1998: Пенчева, М. Човекът в езика. Езикът в човека. С, 1998.
- Попов 1973: Попов, К. Логическа, синтактическа и етили етическа диференциация на отрицанието в българския език. В: Попов, К. По някои въпроси на българския книжовен език С, 1973, с. 155 - 170.
- Радева 1991: Радева, В. Словообразуването в българския език . С, 1991.
- ФЭС 1999: Философский энциклопедический словарь. М., 1999.
- Червенкова 1970: Червенкова, И. Морфолого-синтактични корелации на прилагателните с префикс БЕЗ- в съвременния български език (в сравнение с руския). В: Известия на Института за български език, 1970, т. 19, с. 823 - 832.
- Шамрай 1981: Шамрай, Т. Относно семантичната интерпретация на изреченията с предлога БЕЗ и съюза БЕЗ ДА. В: Български език, 1981, бр. 2, с. 154 - 156.
- Шейтанова 1977; Шейтанова, В. За някои особености на частицата НЕ като словообразователна морфема. В: Български език, 1977, бр. 4, с. 338 - 343.
- Язык и картина мира 1988: Серебренников, Б, Кубряхова. Е., Постолова, В., Телия, В., Уфимцева, А. Ролъ човеческото фактора в языке: Язык и картина мира. М., 1988.
- Якобсон 1972; Якобсон, Р. Шифтери, глаголни категории и руский глагол. В: Принципи типологического анализа языков различного строя. М., 1972.
- Якобсон 1975; Якобсон, Р. Лингвистика и поэтика. В: Структурализм: "за" и "против". М., 1975, с. 193-230.
- Якобсон 1987: Якобсон, Р. Вопросы поэтики. Постскрипtum к одноименной книге. В: Якобсон, Р. Работи по поэтике. М, 1987, с. 80 - 132.